

İTİLÂF VE ERMENİ ESİRLERİNİN İADESİ MESELESİ

* * *

THE RESTITUTION QUESTION OF THE PRISONERS OF ARMENIANS
AND ALLIED

Dr. Selçuk URAL*

Osmanlı Hükümeti, 1918 yılının sonlarına doğru savaşı sürdüremeyeceğini anlayınca Ekim ayından itibaren mütâreke yapma yollarını aramaya başladı. Talat Paşa ve halefi Ahmet İzzet Paşa bu hususta yoğun girişimlerde bulundu. Uzun uğraşlardan sonra, İtilâf Devletleri adına İngiliz Amiralî Calthorpe ile Osmanlı Hükümeti adına Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in başkanlıklarını yaptıkları Türk ve İngiliz heyetleri 27 Ekim'de Mondros'ta müzakere masasına oturdular.

Müzakereler İngiliz Savaş Ofisi (War Office) tarafından hazırlanan mütâreke taslağında yer alan hükümler dahilinde gerçekleşecekti. Amiral Calthorpe'un öncelikli görevi taslağı herhangi bir değişikliğe meydan vermeden Türk tarafına kabul ettirmektir. Taslakta yer alan maddeler iki taraf arasında savaş haline son verecek şekilde hazırlanmış gibi gözükse de, esasında Osmanlı toprakları üzerinde İngiliz nüfuzunu kurmayı ve gizli anlaşmalar doğrultusunda Osmanlı topraklarının paylaşımına imkan verecek şekilde kaleme alınmıştı. Osmanlı yönetimi üzerinde siyasî nüfuz kurmaya yönelik maddelerden birisi dördüncü madde idi. Bu madde; İtilâf Devletleri'ne mensup esirlerin yanı sıra Ermeni esir ve mahkumlarının serbest bırakılmasını öngörüyordu¹. Madde askeri nitelikli gibi görünse de, mütârekenin uygulamaya konulmasıyla birlikte İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek için kullandığı bir araç haline getirilecekti.

Savaşın galip tarafı olarak İngilizler'in Osmanlı Devleti'nin eline düşmüş olan İtilâf Devletleri esirlerinin serbest bırakılmalarını istemeleri gayet doğaldı. Fakat İngiltere'nin Ermeni esir ve mahkumlarının iadeleri hakkında mütârekeye bir madde koymasının sebebini biraz gerilerde aramak lazımdır. İngiltere başta olmak üzere Rusya, Fransa ve hatta Amerika Birleşik Devletleri savaşı bir "Hıristiyan-Müslüman Mücadelesi" gibi göstererek kamuoylarını etkilemeye çalıştılar. "Hıristiyan-Müslüman Mücadelesi" içerisinde en fazla kullanılan malzeme ise Ermeniler oldu. İtilâf Devletleri, kamuoylarına Ermenileri Müslümanların zorba idaresi altında yok edilmek istenen en eski Hıristiyan kavmi olarak tanıttılar. Ermeniler'in mutlak surette hürriyetlerine kavuşmaları gerektiğine kamuoylarını inandırdılar. Bu yolla Ermeniler lehinde ve dolayısıyla kendileri lehinde bir hava yaratıldılar².

* Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Tevfik BİYİKLIOĞLU, "Mondros Mütârekesi Antlaşması", VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1967, s.572.

² K. Tuncer ÇAĞLAYAN, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", AAMD, Sayı:44 (1999), s.522.

1915'te gerçekleştirilmek zorunda kalınan Ermeni Tehciri onlara bu yönde bulunmaz bir fırsat verdi. İtilâf Devletleri çeşitli yayın organları vasıtasıyla Ermenilerin bu kanunla soykırma uğratıldığını iddia ettiler. Yaptıkları mücadelenin bu ve benzer olayları ortadan kaldırmak için olduğunu, savaştan galip çıkmaları halinde bunun hesabının mutlaka sorulacağı mesajını da vermeyi ihmal etmediler.

Esasında Ermeniler dahil kullanılan bütün propaganda malzemeleri gerçek amacı gizlemek için ortaya atılmıştı. Zira İtilâf Devletleri'nin aralarında imzaladıkları ve Osmanlı Devleti'nin paylaşımını öngören dört gizli anlaşmada (İstanbul, Londra, Sykes-Picot ve St. Jean de Maurienne) Ermenilerin lehinde bir hükme rastlamak bir yana, Ermeni adına dahi rastlanmamaktadır³. Bu da gösteriyor ki, Ermeniler İtilâf Devletleri için gerçekten kurtarılması gereken mazlum bir millet değil, aksine sömürgeci politikalarını gizlemek için kullanılan bir propaganda malzemesi idi. Fakat yine de dört yıl boyunca etki altına alınan kamuoylarının ve çeşitli cephelerde kullandıkları Ermeniler'in isteklerini göz önünde tutarak bazı girişimlerde bulunmak zorunda olduklarını biliyorlardı. İngiliz Savaş Ofisi tarafından hazırlanan mütâreke taslağı İngiltere'nin siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarını hayata geçirecek şekilde kaleme alınmıştı. İngilizler, 1917 yılında gerçekleştirdikleri askeri harekât sonucunda Suriye, Irak ve diğer Arap toprakları üzerinde fiili hakimiyeti ele geçirmişlerdi. Fakat Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya nüfuz etmek için Ermenilere ihtiyaçları olduklarını çok iyi görmekteydiler. Bu sebeple müzakere sırasında Ermeniler'in hamisi rolünü üstlenmekte gecikmediler. Bu tavır pek çok maddede üstü kapalı sergilense de, dördüncü madde üzerinde yapılan müzakereler sırasında açıkça ortaya kondu.

Dördüncü madde Amiral Calthorpe tarafından 27 Ekimde yapılan ilk oturumda Osmanlı heyetine okundu. İngiliz tarafı Ermeni esirleri ve mahkumlarının İtilâf Devletleri savaş esirleriyle beraber İstanbul'da toplatılmasını ve kayıtsız şartsız teslimini istedi. Maddenin müzakeresine geçmeden önce iki önemli hususu belirtmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, maddenin kayıtsız ve şartsız kabul edilmesi gereken ilk üç madde ile aynı grupta ele alınmasıdır. Bir başka deyişle İngiliz Hükümeti maddenin kabul edilmemesi veya değiştirilmesi durumunda mütârekenin yapılmış sayılmayacağını ileri sürmekteydi. İkinci husus en az birincisi kadar önemliydi, Ermeniler hususunda devletin iç uygulamalarına mütâreke adına İtilâf Devletleri'ne müdahale etme hakkı tanınmasıydı. Ermeniler lehinde yapılacak müdahaleler Türk-Ermeni ilişkilerini 1915 yılı şartları öncesine döndürmesi muhtemeldi. Maddenin uygulanması durumunda adı suçlardan hüküm giymiş olan bütün Ermeniler ve hatta diğer azınlıkların tahliye edilmesi gündeme gelebilecekti. Bu durumda da ülkede hükümet otoritesinden ve asayişten söz etmek mümkün olmayacaktı.

Amiral Calthorpe maddeyi okuduktan sonra, şartsız kabul edilmesini istedi. Buna karşılık ilk sözü alan Osmanlı heyeti başkanı Rauf Bey, Rus ordusuna mensup Ermeni esirlerin iade edildiğini, tutuklulara gelince bunların da tahliyeleri için Padişah tarafından genel af çıkarıldığını ifade etti. Bu sebeple Ermenilere ait kısmın maddeden çıkarılmasını istedi. Amiral, Padişahın genel af ilan etmesinden memnurluk duyduğunu, ancak İngiliz kamuoyunun Ermeniler hakkında çıkartılan söylentilerden dolayı heyecanlı olduğunu gerekçe göstererek, maddenin olduğu gibi kalmasında ısrar etti. Bunun üzerine heyet üyelerinden Reşat Hikmet Bey yaptığı konuşmasında, Osmanlı Hükümeti'nin gereken önlemleri aldığını, Ermeniler'in Kafkasya'da kurdukları devletin kendileri tarafından

³ Antlaşmalar için bkz: Enver Ziya KARAI., **Osmanlı Tarihi, IX**, Ankara 1996, s.541-546.

tanındığını ve temsilcileriyle de İstanbul'da görüşmeler yapmalarını ifade ederek, Ermenilere dair kısmın maddede bulunmasına gerek olmadığını beyan etti⁴. Amiral, yapılan açıklamalara ve verilen güvencelere karşın fikrinde ısrar ederek mütârekeye Ermeniler hakkında bir kayıt koymaya mecbur olduklarını, aksi takdirde İngiltere ve Amerika kamuoyundan tepki göreceklerini dile getirdi⁵.

Madde üzerinde yapılan müzakereye 29 Ekim'de gerçekleştirilen dördüncü oturumda yeniden başlandı. İlk sözü alan Rauf Bey önceki oturumda öne sürdüğü fikirlerini tekrar ettikten sonra, Osmanlı Hükümeti'nin elinde Ermeni esiri olmadığını, kalan çok az sayıdaki Rus uyruklu Ermeni savaş esirinin de iade edileceğini söyledi. Amiral Calthorpe ise maddenin önceden tahliye edilmiş olanları değil, şu an tutuklu olanları kapsadığı cevabını vererek, mütârekenin uygulamaya konulması ile birlikte maddenin kapsamı hususunda önemli bir ip ucu vermiş oldu⁶. Bundan da anlaşılıyordu ki, 3 Temmuz 1918'den itibaren her ne sebeple olursa olsun tutuklanmış ya da cezaya çarptırılmış olan bütün Ermeniler maddenin kapsamı içerisine alınarak serbest bırakılmalarına çalışılacaktı.

Osmanlı heyeti tarafından yapılan bütün itirazlara rağmen madde olduğu gibi kabul edildi. Madde üzerinde yapılan tek değişiklik; esirlerin İstanbul'un yanı sıra Osmanlı Hükümeti'nin uygun göreceği büyük merkezlerde toplatılmasından ve buralarda İtilâf yetkililerine tesliminden ibaretti⁷. Görülüyor ki bu değişiklik maddenin özü itibariyle köklü bir değişiklik getirmiyordu. Böylelikle İngilizler devletin iç işlerine müdahale hususunda çok önemli bir koz elde etmiş oldular.

Maddenin uygulamasına geçmeden önce 30 Ekim 1918 itibariyle Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İtilâf esirleri hakkında resmi rakamları vermekte fayda vardır:

Esir Edilenler

Rus (Subay ve er birlikte)	4935
İngiliz	
Subay	700
Er	15002
Fransız	
Subay	9
Er	160

⁴ Esasında Ermeni esirlerin iadesi sorunu Batum Konferansı'nda Türk ve Ermeni heyetleri arasında yürütülen görüşmelerde ele alınmış ve 4 Haziran 1918'de imzalanan antlaşma ile esirlerin karşılıklı olarak iade edilmesi kararlaştırılmıştı (Cemil KURTU, *I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1997, s.352.

⁵ Rauf ORBAY, *Cehennem Değirmeni*, I, İstanbul 1993, s.102-103.

⁶ Ali TÜRKGELELDİ, *Moudros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s.50-51.

⁷ ATİ, 6 Teşrin-i Sani 1334/ 6 Kasım 1918.

İtalyan (Subay ve er birlikte) 700

Vefat Edenler

Rus 2500

İngiliz 5500

Franız 8

Mevcut Olanlar

Rus 2500 (Tahmini)

İngiliz 9502 (Tahmini)

Franız 152 (Tahmini)⁸.

Bu rakamlara göre teslimi gereken 12000 civarında İtilâf askeri vardı.

Maddenin birinci kısmı üzerinde Türk heyetinin herhangi bir itirazı olmamıştı. Bu olumlu yaklaşım hükümetin uygulamasında da kendini gösterdi. Daha müzakerelere devam edilirken, İtilâf esirlerinin serbest bırakılmasının isteneceği hesap edilerek esirlerin büyük merkezlerde toplatılmasına başlandı. Hükümet İstanbul'un dışında Irak ve Suriye Cephelerinde ele geçen esirlerin en kısa sürede teslim edilmeleri için İzmir ve Mersin'i de esirlerin merkezi olarak belirledi. Bunun dışında esirlerin sağlık ve yaş ihtiyaçlarının giderilmesinden sonra demiryolu ile nakledilmesine karar verdi. Uzak cephelerdeki esirlerin sevk edilmesine öncelik tanındığı için ilk önce Irak Cephesi'ndeki İtilâf esirlerinin demiryolu ile İzmir'e sevk edilmesine başlandı. Fakat esirlerin bir kısmı tren yetersizliği sebebiyle yaya yürütülmek zorunda kaldı. Bunun esirlerin sağlık durumlarını kötü etkileyeceği ve ölümleri artırabileceğini öne süren İngiltere'nin İzmir'deki temsilcisi, İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa'ya başvurarak esirlerin demiryolu ile sevk edilmelerini istedi. Başvuruyu dikkate alan Nurettin Paşa, 29 Ekim 1918'de Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta; Nusaybin ve çevresinde demiryolu inşaatında çalıştırılan İngiliz esirlerinin tren olmaması sebebiyle batıya doğru yaya yürütüldüğünü belirterek, bunlar için nakil vasıtaları sağlanmasını istedi. Dahiliye Nâzırı Ali Bey ertesi gün gönderdiği cevabi telgrafta; İzmir'e nakledilen İngiliz askerleri için Harbiye Nezâreti'nden vasıta sağlanması hususunda girişimde bulunduğunu belirtmekteydi⁹. Hükümetin İngiliz makamlarının isteklerini dikkate alarak iade işlemlerini ona göre yaptığına bir başka örnekte 17 Kasım 1918'de meydana geldi. İngiliz Yüksek Komiserliği Suriye ve Irak Cepheleri'ndeki esirlerin Mersin limanı yerine İzmir'de teslim edilmesini isteyince İkinci Ordu bölgesinde bulunan yaklaşık 4000 kadar İtilâf esiri kendilerine tahsis edilen vapurla İskenderun limanından alınarak

⁸ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), K.78, G.43, B.43-10.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH/İ-UM, E-49/36.

İzmir'e nakledildi ve burada İtilâf Devletleri temsilcilerine teslim edildi¹⁰. Bunu Altıncı ordu bölgesinde bulunan 2000 civarındaki İngiliz esirinin sevki izledi¹¹.

Bu uygulamaların dışında Osmanlı Hükümeti başka kararlar da aldı. 13 Kasım 1918'de Sadâret'ten Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tezkirede; Meclis-i Vükelâ'nın yaptığı toplantıda İtilâf Devletleri'ne mensup savaş esirlerinin tahliyesi hususunda yapılacak işlemlerden Adliye Nezâreti'nin sorumlu olduğu belirtilmekteydi. Buna göre Adliye Nezâreti gelişmelerden günü gününe Sadâret'i haberdar edecekti¹². Aynı gün Meclis-i Vükelâ *"İtilâf hükümetleri üserâ-i harbiyesinden mahkûm ve mahpûs olanların tahliyeleriyle hükümetleri memurlarına teslimleri ve ancak ne gibi esfalden mahkûm bulduklarının bir-i teslimlerinde memurîn-i mezâkâreye tebliğine"* karar verdi¹³.

Esirlerin iadesi meselesinde üzerinde durulan bir başka hususta hastalık vs. sebeplerle ölenler ile kayıplar hakkında yapılacak işlemin belirlenmesiydi. Harbiye Nezâreti 15 Ağustos 1919'da Sadâret'e gönderdiği tezkirede; kayıp olan askerlerin durumunu araştırmak ve bunların hukuki vaziyetleri hakkında taraflar arasında bir hüküm ve karar alınıp alınmadığını, bulunamayan kayıpların ölmüş olarak kabul edilip edilmeyeceğini, ölmüş olarak kabul edilmeleri halinde bunun için ne kadar bir süre tayin edildiğini sordu. Sadâret bu hususların aydınlatılması ve Harbiye Nezâretü'nin bilgilendirilmesi için yazıyı 11 Eylül 1919'da Adliye Nezâreti'ne havale etti¹⁴.

Askerî esirlerin iadesi meselesi, adi suçlardan dolayı mahkum edilmiş sivillerin de aynen onlar gibi iade edilip edilemeyeceği sorununun gündeme getirmiştir. Adliye Nezâreti'nin 11 Aralık 1918'de Sadâret'e gönderdiği tezkirede sivil mahkumların durumuna açıklık getirilmesini istedi. Aynı gün Meclisi Vükelâ'da şu kararlar alındı:

1-Adi suçlardan dolayı tutuklu ve mahkum olanlar mütârekenin dördüncü maddesine istinaden tahliye edilemezler.

2-Osmanlı uyruğuna geçmek isteyen mahkumların teslim edilip edilmeyeceği meselesiyle ilgili olarak 13 Mayıs 1918'de Meclis-i Vükelâ'nın aldığı karar gereğince, düşman devletler tebaasından olup da Osmanlı uyruğuna geçmek isteyen kişilerin başvuruları mensup oldukları devletle barış yapıncaya kadar kabul edilmeyecektir. Rusya, Ukrayna ve Romanya devletlerinden birisi İtilâf Devletleri ile henüz barış yapmadığından bu devletlerin tebaasından olan esirlere Osmanlı tebaasına geçmiş gibi muamele edilecektir. Yani bunlar İtilâf Devletleri'ne teslim edilmeyecektir.

3-Rus, Ukraynalı ve Romanyalılardan kendi arzu ve başvuruları üzerine Osmanlı uyruğuna kabul edilen kişilere gelince, bunlar mütârekenin imzasından önce tabii oldukları devletle ilişkilerini kestikleri için dördüncü maddenin kapsamı dışında kalmaktadırlar.

4-Kendileriyle henüz kesin barış yapılmayan devletler tebaasından olup 13 Kasım 1918 tarihli Sadâret tezkiresinden önce Osmanlı tabiiyetine kabul edilmiş esirler var ise bu

¹⁰ ATASE, İSH, K.1, G.98, B.98-1.

¹¹ ATASE, İSH, K.3, G.20. B.20-1,2,3,4.

¹² BOA, HR-HMŞ-İŞO, 32/3-1.

¹³ BOA, BEO, 340591.

¹⁴ BOA, HR-HMŞ-İŞO, 32/3-1.

kişilerden Osmanlı tabiiyetinden çıkmak isteyenlerin isteklerinin kabul ve diğer savaş esirleri gibi iade ve teslim edilmeleri uygundur¹⁵.

Meclis-i Vükela kararı ile Osmanlı Hükümeti sivil esir ve mahkumlar meselesini belli kurallara bağlamış oldu. Hükümetin olumlu ve yapıcı yaklaşımlarına rağmen, aynı iyi niyet ve tavır İngilizler tarafından ortaya konulmadı. İngiliz Yüksek Komiserliği, İngiliz askerlerinin yaklaşık üçte birinin vefat veya kaybolmuş olmasından dolayı Osmanlı Hükümeti'ni suçlayarak, savaş esirlerine iyi davranmayarak onların ölümüne sebep olanların tespit edilerek yargılanmak üzere kendilerine teslim edilmesini istedi. Bu istek üzerine 5 Şubat 1919'da toplanan Meclis-i Vükela üyeleri isteği mütârekeye aykırı bularak geri çevirdi¹⁶.

İtilâf esirlerinin iadesi meselesi Osmanlı esirlerinin durumunun iyileştirilmesi hususunu gündeme getirdi. Bilindiği gibi mütârekenin yirmi ikinci maddesi gereği Osmanlı esirlerinin barış antlaşması imzalanıncaya kadar İtilâf Devletleri nezdinde tutulmasına karar verilmişti. Madde bu haliyle esirlerin durumunun iyileştirilmesince engel değildi. Osmanlı Hükümeti, savaş halinin son bulmasını öne sürerek esirlerin en azından aileleriyle haberleşmesine izin verilmesini istedi. İngiliz Yüksek Komiserliği 8 Nisan 1919'da hükümete gönderdiği bir yazıyla bu hususa açıklık getirdi. Komiserlik, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 18 Ocak 1917 tarihli yazısına dayanarak ailelerin esirlere taahhütlü mektup göndermelerine izin verildiğini, fakat esirlerin ailelerine taahhütlü mektup gönderemeyeceklerini beyan etti. Osmanlı Hariciye Nezâreti cevabın isteklerini karşılamaması üzerine İngiliz Hükümeti nezdinde yeniden girişimde bulundu. Nezâret 5 Mayıs 1919'da Dahiliye ile Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyetini durumdan haberdar ederek ilgililerin uyarılmasını istedi¹⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin bütün samimiyetiyle dördüncü maddeyi uyguladığını gösteren gelişme de 18 Aralık 1918'de meydana geldi. Dahiliye Nezâreti, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Van ve Trabzon'un da içinde yer aldığı vilayetlere gönderdiği yazıda; savaş esirlerinin toplanması ve iadesini denetlemek üzere bir İngiliz subayının başkanlığındaki İtilâf heyetinin denetleme görevi yapacağını belirterek, heyete kolaylık sağlanmasını istedi: "*Üserâ-ı harbiye ve mütâreke ahkâmının icrâsına müteâlluk husûsât-ı sâire hakkında rapor tanzîm etmek üzere İngiliz zâbiti Mü'lâzım (Malmer) Anadolû'da bir seyahat icrâ edecekler. Mütârekenâme de her ne kadar bu gibi teftişâtı icrâyâ memuren hey'et izâmı hakkında bir kayıt yok ise de mütâreke ahkâmının hükümet-i seniyyeye hüsn niyetle tâtbik ve icrâ edilmekte olduğu hakkında itimâd husulüne medâr olacak olan işbu teklîfin kabulünde bir mahzûr görülmediği Hâriciye Nezâretinin i'şâşarına atfen Harbiye Nezâretinden beyân olunmuş ve mü'lâzım-ı mumaileyh ile maiyetinin merfûhen ve her türlü tehlikeden mahfûz bir sûrette seyahat esbabının istikmali ve hakkında muamelekârane muamele ifası ve keyfiyetin madun memurlara da tebliği bildirilmiştir. Ana göre muamele ifası müktezâdır*"¹⁸.

Bu belgeden de anlaşılıyor ki, hükümet mütârekenin hükümleri içerisinde olmamasına rağmen, İngilizlerin esirlerin iadesini kontrol etmek amacıyla göndermeyi planladıkları heyete seyahat izni vermekte bir mahzur görmediği gibi, her türlü kolaylığın

¹⁵ BOA, HR-HMŞ-İŞO, 32/3-1.

¹⁶ BOA, MVM, 214/63.

¹⁷ BOA, HR-HMŞ-İŞO, 32/3-1.

¹⁸ BOA, DH ŞFR, 94/169.

sağlanmasını da ilgili makamlardan istemekteydi. İzin verilmesinde hükümetin iyi niyetinin büyük payı vardı. Bu tavrı sadece iyi niyetle açıklamak yanlış olur. Hükümetin bu iyi niyet gösterisinin ardında ileride yapılacak barış antlaşmasında uygun şartlar elde etmek amacını güttüğünü söylemek zor değildir.

Bu kararın dışında Meclis-i Vükela 24 Aralık 1918'de yaptığı toplantıda mütârekenin dördüncü maddesi gereğince savaş esirleriyle, sürgün edilen veya tutuklanan Ermeniler'in serbest bırakılmasına karar verdi¹⁹.

Bütün bunlara karşın İngiliz Yüksek Komiserliği'nin maddenin uygulanmasını esir askerler ve siyasî suçlardan dolayı tutuklananların serbest bırakılmasıyla sınırlı tutmadığı, aksine maddenin kapsamı içerisine tehcir edilen Ermeniler'in yerlerine iadeleri ile tehcir sırasında Türk ailelerine bırakılan Ermeni çocuklarının ailelerine verilmesini de dahil ettiği sonraki uygulamalarından ortaya çıkacaktır²⁰. Zira İngiliz Yüksek Komiserliği, savaş zamanında ve hatta ondan önceki günlerde zulüm ve cefâyâ uğramış olan Ermenileri korumayı (!) ve Türklere hadlerini bildirmeyi kendine görev edinmekteydi. Bunun için Ermenilerin iadelerini gerçekleştirmek amacıyla komiserlik bünyesinde Ermeni-Rum seksiyonu oluşturuldu. Bölümün başına Ermeni ve Rum taraftarlığı ile tanınan Heathcote Smith adlı bir subay getirildi. Bölümün görevi savaş eserlerinin yanı sıra adi suçlardan dolayı tutuklanmış veya hapsedilmiş "Ermeni ve Rumların" da serbest bırakılmasına çalışmaktı²¹. Esasında Elviye-i Selâse'nin tahliyesi sırasında Erzurum'da Türklere katliam yaptıklarından dolayı Kars'ta tutuklu bulunan 28 Ermeni'nin İngiliz makamlarınca istenmesi ve Harivan'a götürülmeleri günler öncesinden İngilizlerin niyetlerini ortaya koymaktaydı²². Bu olaydan kısa bir süre sonra İngiliz Yüksek Komiserliği hükümete başvuruda bulunarak, tehcir edilen Ermenilerin dördüncü madde kapsamı dahilinde yerlerine iade edilmelerini istedi. Adliye Nezâretü dördüncü maddenin bu şekilde yorumlanıp yorumlanmayacağı hususunda tereddüt gösterdiğinden derhal Hariciye Nezâretü'nden bilgi istedi. Nezâret, Adliye Nezâretini bilgilendirdiği 18 Ocak 1919 tarihli yazıda şu hususlara yer vermekteydi:

1-Savaşta esir edilenlerle, siyasî cürüm işleyen veya idari bir karara dayanarak herhangi bir yere sürülmüş olan Ermenilerin çocukları serbest bırakılmalıdır.

2-Mütârekenin ilgili maddesinde kastedilen kişiler savaş esnasında esir edilmiş olan Ermeniler ile idare tarafından tutuklanmış olan şahıslardır. Yoksa adi suçlardan dolayı tutuklanmış yada hapsedilmiş kişiler değildir. Bu sığara haiz olup genel affın kapsamına giren kişilerin serbest bırakılmaları tabii ise de, affın kapsamı dışında kalanların tahliyelerine imkan yoktur.

Hariciye Nezâretü, Sadâret'e gönderdiği yazıda ise siyasî suçlular ile zanlı olarak tutuklanmış olan Ermenilerin tahliye edilmesi gerektiğini Adliye Nezâretü'ne bildirdiğini belirtti²³. Görülmektedir ki nezâretler ilk günden itibaren aynı politikayı izlemekteydiler. Savaş esirleri ile siyasî tutukluların dışında kalanların serbest bırakılmamasını savunuyorlardı.

¹⁹ BOA, MVM, 214/28.

²⁰ ATASE, İSH, K.1, G.100, B.100-1.

²¹ Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986, s.40.

²² ATASE, İSH, K.1, G.109, B.109-1.

²³ BOA, BEO, 341369.

İngiliz Yüksek Komiserliği'nin maddeyi "hapishaneleri tamamen boşaltmak" noktasına vardırılmalarına karşı, hükümetin itiraz etmesi ve direniş göstermesinin haklı iki sebebi vardır. Bunlardan birisi hakimiyet meselesi, diğeri de asayiş meselesidir. İngilizlerin savaştan galip çıkmalarından faydalanarak bütün suçluların bırakılmasını istemeleri Türk devletinin bağımsızlığını ve kanunlarını hiçe saymak demektir. Bu yolun açılması halinde devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Hükümet, İngilizlerin işreklerini yerine getiren bir kurul durumuna düşecekti. İkinci önemli husus asayiş meselesiydi. Bütün suçluların bırakılması demek ülkenin önüne geçilemez bir bunalıma sürüklenmesiyle eş anlamlıydı. Bu sebeple suçluların serbest bırakılması mevcut düzenin onarılmayaacak derecede bozulmasına yol açabilirdi.

Osmanlı Hükümeti'nin itiraz ve çekincelerini dikkate almak niyetinde olmayan İngiliz Yüksek Komiserliği, hükümetten her ne sebeple olursa olsun tutuklanmış ve mahkum edilmiş olan bütün Ermenilerin 7 gün içerisinde kendilerine teslim edilmesini istedi. Komiserliğe göre genel af Osmanlı tebaası arasında adilane bir şekilde uygulanmadığı gibi, Ermenilere de büyük haksızlık yapılmıştı. Affın belli bir kesim için çıkarılmadığı dikkate alındığında İngilizlerin her ne pahasına olursa olsun devletin işlerine müdahale etmek niyetinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

İngiliz Yüksek Komiserliği'nin gerçek dışı iddialarla maddeyi istediği şekilde uygulamak istemesine son vermek amacıyla Hariciye Nezâreti, Sadârete gönderdiği 18 Ocak 1919 tarihli yazısında; "*Aff-ı Umûmî kanununun şümûlû bâricinde kalmış olan mahkûm-ı adîyenin dahi teslim edilmeleri icab idüb etmeyeceğine dâir Meclis-i Vûkelâ'da bir karar ittihazıyla netice-i kararın taraf-ı acizelerine tebliğ ve işar*" buyurulmasını istedi. Yazıya 23 Ocak 1919'da Sadâret tarafından verilen cevapta; savaş esirleri ile idareten tutuklanmış olan Ermenilerin İngilizlere teslimi gerektiği, bunun dışında kalanların teslim edilmesi halinde diğerk tutuklular içinde aynı şeyin uygulanmasının zorunlu olacağı, bunun da asayiş ve devletin itibarını zayıflatacağı belirtildi. Sadâret, isteğin uygulanmasından kaçınılarak İngiliz Yüksek Komiserliği ile yapılacak görüşmelerle bir orta yolun bulunmasının ve ona göre hareket edilmesinin daha doğru olacağını da vurguladı²⁴. Buradan da anlaşılmaktadır ki Sadâret inatlaşma yerine, görüşmeler yoluyla meseleyi halletmek istemektedir. Bu şekilde bir çözüm devletin içinde bulunduğu olağanüstü şartlar dolayısıyla doğru ve mantıklı bulunmaktaydı²⁵.

Hükümetin görüşmelerden olumlu bir sonuç alamadığı İngilizlerin 7 Mart 1919'da verdikleri notadan anlaşılmaktadır. Komiserlik İngiliz askeri temsilcilerinin gerek İstanbul'da, gerekse taşrada hapishaneleri ziyaret ettiklerini belirterek, elde edilen bilgiler ışığında hükümetten şu isteklerde bulundu:

1-En az üç aydan beri hapishanelerde tutulan ama mahkumiyetleri kesinleşmeyenlerin tutuklanma sebepleri bildirilmelidir. Eğer sebep belli değilse tahliye edilmelidirler.

²⁴ BOA, BEO, 341369.

²⁵ İngilizlerin bütün tutuklu ve mahkumların serbest bırakılması hususunda ısrara devam etmeleri üzerine Meclis-i Vûkelâ 11 Haziran 1919'da adi suçlardan dolayı tutuklanmış bütün İngiliz tebaası suçluların Yüksek Komiserliği'ne teslimine karar verdi (BOA, BEO, 343338).

2-Beş aydan daha fazla süre hapisanelerde kalan fakat mahkumiyetleri kesinleşmemiş olanlar derhal tahliye edilmelidir.

3-Hasta olanların İtilâf Devletleri doktorlarınca muayene edilmesine izin verilmelidir. Gerekirse hastaneye nakledilmelidirler.

4-Gayri müslimlerden siyasî ve firarilik gibi suçlardan dolayı tutuklanmış olan ve halen serbest bırakılmayanlar derhal tahliye edilmelidirler.

Devletin iç işlerine açık bir müdahale anlamını taşıyan nota karşısında Dahiliye Nezâreti, nasıl hareket edileceği hususunda Adliye Nezâreti'nden bilgi talep etti. Adliye Nezâreti 27 Mart 1919'da verdiği cevapta; siyasî mahkumlar ile askeri firarilerin affı ile ilgili çıkartılan kararnamenin uygulanmakta olduğunu hatırlatarak, diğer kişilere ilişkin isteklerin uygulanma imkânının olmadığını, yalnız bu kişilerin mütâreke gereği serbest bırakılmaları zorunlu olduğu takdirde durumun mütâreke komisyonuna inceltilerek buradan çıkacak kararın Nezâretçe derhal uygulanacağını bildirdi. Dahiliye Nezâreti de aldığı cevaba uygun olarak Hariciye Nezâreti'nden gerekli girişimde bulunmasını istedi²⁶.

Adliye Nezâreti'nin verdiği cevaptan İngilizlerin hükümet üzerinde yaptıkları baskının yavaş yavaş etkili olmaya başladığı açıkça görülmektedir. İstekler tamamen iç işlerini ilgilendirmesine karşın, mütârekenin ne şekilde uygulanacağına karar vermek amacıyla Osmanlı ve İtilâf Devletleri temsilcilerinden oluşturulan ve başkanlığını Galip Kemali Bey'in¹ yürüttüğü Mütâreke Komisyonu'nun devreye sokulmak istenmesi, hükümetin meseleye bakışında köklü değişime gittiğini göstermektedir. Çünkü komisyon İngilizlerin etkisi altındaydı ve buradan Osmanlı Hükümeti lehine bir karar çıkarılması mümkün değildi. Hükümet, komisyonu devreye sokmakla bir noktada İngiliz isteklerine meşruluk kazandırmış olacaktı.

Hükümetin etkili politikalar izlemek yerine, deyim yerindeyse zikzaklar çizmesi İngilizlerin cüretini arttırmıştır. Bu yüzden ki hükümet İngilizlerin fiili müdahaleleriyle karşı karşıya kalmaya başlamıştır.

İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Solter, Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey'e başvurarak aldığı emir doğrultusunda (İngiliz Yüksek Komiserliği'nin 7 Mart 1919 tarihli notası olması muhtemeldir) hapisanede bulunan 28 mahkumun tahliye edilmesini istedi. Durum derhal Dahiliye Nezâreti'ne bildirilerek talimat istendi. Dahiliye Nezâreti tarafından verilen cevapta Solter'in isteğinin uygulamaya sokulmasına imkan olmadığı belirtildi. Nezâretin cevabı Yüzbaşı Solter'e bildirilmesine rağmen, 13 Nisan 1919'da İngiliz subaylarından Yüzbaşı Hörst ve Fransız Subayı Favro aldıkları emri gerekçe göstererek 28 mahkumu bizzat serbest bıraktılar. Burada dikkati çeken husus İngiliz subaylarının herhangi bir

²⁶ BOA, DH-EUM-AYŞ, 35/41.

²⁷ Galip Kemali (SÖYLEMEZÖĞLU) Bey bu göreve Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa tarafından 13 Kasım 1918'de tayin edildi. Galip Bey 19 Mayıs 1919'a kadar komisyon başkanlığını sürdürdü. Bu tarihte gerçekleştirilen İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla başkanlıktan istifa etti (Galip Kemali SÖYLEMEZÖĞLU, 30 Senelik Siyasî Hatıralarının Üçüncü ve Son Cildi, İstanbul 1953, s.174-175).

engellemeyle karşılaşmadan ve üstelik kendilerine olumsuz cevap verilmesine aldırış etmeden mahkumları serbest bırakmalarıdır²⁸.

Dahiliye Nezâreti aynı gün bu gelişmeden haberdar edildi. Nezâret bu kişilerin genel aftan yararlanabilir olup olmadıklarını, eğer değillerse tutuklanma sebeplerini soran bir yazıyla karşılık verdi²⁹. İngiliz subaylarının bütün kanun ve makamları hiçe sayarak onları muhatap almadan, sadece aldıkları emre dayanarak –emrin ne olduğunu söyleme zorunluluğunu bile duymadan- devlete ait hapisaneden istedikleri kişileri çıkarabilmesine karşın, hükümetin sergilediği tavır gerçek bir acziyeti ortaya koymaktaydı. Devlet düzenini, toplumun güvenliğini sağlamakla yükümlü olan hükümet ciddi bir tepki ve girişimde bulunması gerekirken yapılan kanunsuzluğa seyirci kalmayı yeğledi. Tabii iç işlere yapılan müdahale halk üzerinde de büyük etki yarattı. Mahkumların tahliye edilmeleri Rumların teşvik edilmesi anlamına geliyordu. Zira bu tarihten itibaren Samsun ve çevresinde Rumların devlet otoritesine karşı saygıları kalmadığı gibi, çetecilik hareketlerinde de hızlı bir artış gözlenmeye başladı. Olayın üzerinden sadece bir hafta geçtikten sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bölgede asayişsizliğin olduğunu ve önlemler alınmasını isteyen norayı hükümete göndermesi ilginçtir³⁰.

Samsun'da meydana gelen ve 28 mahkumun tahliyesi ile sonuçlanan olayın münferit bir olay olmadığı Trabzon ve Ordu'da da meydana gelen benzer olaylarla ortaya çıktı. İngiliz Yüksek Komiserliği gerek mütâreke hükümlerine, gerekse Türk kanunlarına aykırı olarak hapisaneleri boşaltarak memlekette bir asayişsizlik ortamına zemin hazırlama ve böylelikle Karadeniz bölgesinde muhtemel İtilâf işgaline meşruluk kazandırmaya yönelik planını şimdi Ordu ve Trabzon'da sahneye koydu.

2 Mayıs 1919'da Samsun üzerinden Ordu'ya gelen İngiliz temsilcisi hapisaneyi gezerek incelemelerde bulundu. Temsilci, hapisanede bulunan üç kişinin yedi aydır tutuklu bulunduğunu öğrenince Komiserliğin 7 Mart 1919 tarihli notası gereğince mahkumların beş aydan fazla tutuklu bulunmayacaklarını ileri sürerek mahkumları serbest bıraktırdı³¹.

İngiliz temsilcisi, Ordu'daki çalışmalarını tamamlayarak ve üstlendiği misyonu fazlasıyla yerine getirdikten sonra, 3 Mayıs'ta Trabzon'a geldi. Trabzon Vilayeti Rum ve Ermeni isteklerinin odak noktasında bulunan vilayetlerin başında geliyordu. Rumlar Samsun'un yanı sıra Trabzon'da da Pontus hareketini canlandırmaya yönelik ciddi çalışmalar yapılmaktaydılar. Temsilci Vali Mehmet Galip Bey'i ziyaret ederek, vilayetin genel durumu hakkında bir takım sorular sordu. Kendisine gerekli cevaplar verildi. Temsilci konuşmayı hapisaneler meselesine getirerek hapisaneyi gezmek istediğini ifade etti. Vali Galip Bey, temsilciye hapisaneyi gezmesine engel olunmayacağını belirtmesine rağmen, Ordu'daki olayın tekrarına meydan vermemek için mahkumların tahliyesine girişmesi durumunda hükümetin zor durumda kalacağını ifade etti. Vali Bey, göreve başladığı günden beri vilayet dahilinde asayiş bozacak herhangi bir olayın olmadığını

²⁸ Ethem Bey'in gösterdiği acziyet daha sonra kendisinin görevden alınmasına sebep olacaktır. Bunu ise Dahiliye Nezâreti değil, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa yapacaktır (Erdal AYDOĞAN, *Samsun'dan Erzurum'a Kadar Mustafa Kemal*, Ankara 2000, s.30).

²⁹ BOA, DH-KMS, 50-1/80.

³⁰ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.104.

³¹ BOA, DH-KMS, 50-2/20.

temsilciye hatırlatarak, vilayetin onayı alınmadan yapılacak bir tahliyenin zaten zar zor oluşturulan asayiş bozacağını da belirtti. Mehmet Galip Bey, tahliyenin Rumlar arasında duyularak devlet otoritesinin zedelenmemesi için, temsilcinin sözlerini de dikkate alarak tahliyesi içap eden tutuklular var ise bunların isimlerini içeren bir pusulanın kendilerine verilmesini ve bunların 48 saat içinde vilayet tarafından tahliye edilmesini teklif etti. Teklif temsilci tarafından uygun bulundu. Tahliyesini istediği mahkumlarla ilgili pusulayı da 4 Mayıs'ta Vilayet'e verdi.

Vali Galip Bey görüşmeye ilişkin telgrafı 4 Mayıs'ta Dahiliye Nezâreti'ne göndererek, iki gün sonra pusulada adı geçen 44 mahkumun serbest bırakılacağını bildirdi. Diğer taraftan mahkumların durumunu tam olarak ortaya çıkarmak, mahkumiyetlerinin sebebini öğrenmek için İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden bilgi istedi. 5 Mayıs'ta Nâzır Mehmet Ali Bey imzasıyla verilen cevapta; tahliyesi istenen kişilerin 23 Mart 1919 tarihli "Tecil-i Mücazat Kararnamesi"nin (Ceza Tecili Kararnamesi) kapsamı dışında kaldığı ifade edilerek, tahliyenin kanuna aykırı olacağı belirtildi. Kanuna aykırı bir tahliyenin İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından da kabul edilemeyeceği iddia edilen yazıda bu hususun temsilciye hatırlatılması istendi. Eğer kararnâme Vilayetçe henüz uygulanmamış ve temsilcinin isteği de bundan kaynaklanıyor ise kanunnamenin derhal uygulanması talep edildi. Nezâret, isteğe karşı çıkıyor gibi görünse de kararnamenin uygulanıp uygulanmadığı hususunda bir soruyu akla getirerek tahliye hususunda açık kapı bırakılmaktaydı.

Vali Mehmet Galip Bey verdiği cevapta; kararnamenin önceden uygulandığını ifade ederek, İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Hörst'un tahliye için ileri sürdüğü gerekçenin 26 Nisan 1919'da tebliğ olunan emre dayandığını belirtti. Tahliyesi istenen 44 kişi hakkında da bilgi veren Vali Galip Bey, bunlardan birinin Divan-ı Harb'den tahliye ve bir diğerinin de 5 Mayıs 1919'da 15 seneyle mahkum olduğunu, geriye kalan 42 kişinin 27'sinin tutuklanma tarihinden itibaren beş ayı doldurmadıklarını İstinaf Müdde-i Umumiliği'nden aldığı bilgiye dayanarak beyan etti. Görülüyor ki Yüzbaşı Hörst'un isteği mütârekeye aykırı olduğu kadar, Yüksek Komiserliği'nin notasının içeriğine de uymamaktaydı. Fakat Anadolu'da görev yapan subayların çoğu zaman amirlerin emirleri dışına çıkukları ve hareket ettikleri bilinen bir gerçektir.

Vali Galip Bey, içinde bulunduğu zor durumdan çıkma yolu ararken durumu bir de Trabzon İngiliz temsilcisi ile görüşmeye karar verdi. Görüşmede temsilciye olayı bütün ayrıntılarıyla anlatarak kanunların aksine 44 kişinin serbest bırakılmasının asayiş üzerinde olumsuz etkiler yapacağını, bundan da yine kendilerinin rahatsız ve şikayetçi olacaklarını ifade etti. Temsilci, Valinin verdiği bilgileri ve isteğini göz önünde tutarak Yüksek Komiserliğe gerçekli açıklamalarda bulunacağına söz verdi. Galip Bey bu gelişmeden Dahiliye Nezâreti'ni haberdar ederek alınacak sonucun hem kendine ve hem de Yüzbaşı Hörst'e bildirilmesini istedi. Fakat yapılan girişimlerden bir sonuç alınamadı ve bu yüzden mahkumlar serbest bırakılmak zorunda kaldı³².

Bütün bu olaylar ve yazışmalar İngilizlerin savaşın galip tarafı olarak mütârekenin kendilerine tanıdığı hakları ve yetkileri aşarak devletin otoritesini yok etmek istediklerini göstermektedir. Ordu kazasında yaşanan örnekte olduğu gibi mahallî idareleri dikkate almamak eğilimindeydiler. Mahallî idareleri başka bir devletin mülki teşkilatı olarak değil kendi emirlerini yerine getirmek zorunda olan asırları gibi görmekteydiler.

³² BOA, DH-KMS, 50-2/20.

19 Mayıs'ta Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa durumun ciddiyetini bütün çıplaklığı ile ortaya koyan raporlar gönderdi. Mustafa Kemal Paşa 21 Mayıs'ta gönderdiği ilk raporunda İngilizlerin kol kanat germesi sebebiyle Rumların bölgedeki asayişini bozmak için her fırsattan yararlanmaya çalıştığını, mülki ve askeri makamların ellerinden gelen gayreti sarf ettiğini, fakat yetersiz kaldığını ifade etmekteydi³³. 5 Haziran'da gönderdiği bir başka raporunda ise İtilâf subaylarının gayri müslimlerle çok yakın ilişkiler içinde bulunduğunu, bunların yalan yanlış beyanlarını dikkate alan subayların yaptıkları girişimler sebebiyle hükümet nüfuzunun zayıfladığını ve durumun her geçen gün kötüleştiğini beyan etti³⁴.

Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere devletin geleceğinden hakkı olarak endişe eden mülki ve askeri makamların uyarılarına ve girişimlerine rağmen dikkate değer olumlu bir gelişme sağlanamadı. İngiliz makamları nezdinde yapılan girişimler daima sonuçsuz kaldı³⁵.

İngilizler mütârekeyi ihlal ederek Rum ve Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kullanmak istediler. Bunda da kısmen başarılı oldular. Türklerin dördüncü madde dahil mütârekenin tamamına karşı direnmesi ve örgütlenme çabaları Mustafa Kemal Paşa'nın dehası ve liderliği ile birleşince Milli Mücadele Hareketi kısa sürede Anadolu'da kaybolan hükümet otoritesini yeniden tesis etti. 23 Temmuz'da gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'nde gayri müslimlerin Osmanlı Devleti kanunlarıyla teminat altına alınmış hakların tanınacağı kabul edildi³⁶. Başka bir ifadeyle İngilizlerin yapmaya çalıştığı gibi kendilerine kanunların ön görmediği imtiyazlar verilmesi ve uygulama yapılması kabul edilemezdi. Bu husus Sivas Kongresi'nde kabul edildiği gibi Misak-ı Milli içerisinde de hak ettiği yeri aldı. Böylelikle mütârekenin dördüncü maddesi adına yapılan bütün uygulamalar reddedildi.

³³ "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", **BTTD**, Sayı:13 (Ekim 1968), s.5-7.

³⁴ **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, Sayı:4 (Haziran 1953), BN: 64.

³⁵ **HTVD**, Sayı:4 (Haziran 1953), BN: 70.

³⁶ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını), Ankara 1982, s.58.

EKLER

مستعملین	ولایت	فردان	ولایت	اداره
۱	۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲	۲
۳	۳	۳	۳	۳
۴	۴	۴	۴	۴
۵	۵	۵	۵	۵
۶	۶	۶	۶	۶
۷	۷	۷	۷	۷
۸	۸	۸	۸	۸
۹	۹	۹	۹	۹
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱
۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲
۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳
۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴
۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵
۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶
۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸
۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹
۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۴۱	۴۱	۴۱	۴۱	۴۱
۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲
۴۳	۴۳	۴۳	۴۳	۴۳
۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴
۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶
۴۷	۴۷	۴۷	۴۷	۴۷
۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸
۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹
۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰
۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱
۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲
۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳
۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴
۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵
۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶
۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸
۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹
۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱
۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲
۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳
۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴
۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶
۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷
۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸
۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۷۱	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱
۷۲	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲
۷۳	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳
۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴
۷۵	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵
۷۶	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶
۷۷	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷
۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸
۷۹	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹
۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱
۸۲	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲
۸۳	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳
۸۴	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴
۸۵	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵
۸۶	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶
۸۷	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷
۸۸	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸
۸۹	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹
۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۹۱	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱
۹۲	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲
۹۳	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳
۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴
۹۵	۹۵	۹۵	۹۵	۹۵
۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷
۹۸	۹۸	۹۸	۹۸	۹۸
۹۹	۹۹	۹۹	۹۹	۹۹
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

عدد حصصی ۱۰۰۰۰۰
عدد عمومی ۱۰۰۰۰۰

مستعملین بوزارتوزیرستان
استاد صبیح و سایر اطفال و اجلاس متعارف فوجیهه مبارک صفت ابورطیم تبرک اوزره
انقلاب نصابی ملایم (معالجه) اما طولیه رسپاهتت اجرائیه مبارک مشارک ناره
لقد ندر برکی تقبیل فواجیهه مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک
اطفال مبارک مبارک صفت نصابی مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک
مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک
عضوا صفت ابورطیم تبرک مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک
مخفف برصورتیه مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک
مادون مبارک صفت ابورطیم تبرک مبارک

دائره نظریه مبارک
ابورطیم تبرک مبارک

ABSTRACT

In 30 October 1918, Mondros Armistice was signed between Ottoman State and Allied Forces. The items of the armistice were arranged in such a way as to divide the unity of the Ottoman state. The fourth item, which is about the giving back of the Allied and armenian captives aimed to deteriorate the relation between the ethnic groups and also the the public order. Because The British High Commissioner tried to apply this item on not only the deportation of captives but also of the Armenians. In fact, soon the applications changed in this way.

Keywords: Ottoman State,
Allied Forces,
British High Commissioner,
Turks,
Armenians.